

Kicsoda a mi Szent Istvánunk?

Ha déli harangszó idején vagy éjjelkor a Himnusz hangjait hallgatva végignézzük a magyar televízió képsorait, ott a Szentkorona után madártávlatból gyönyörködhetünk a budapesti Parlament, az esztergomi Bazilika és a Tihanyi apátság lélekemelő felvételein, majd negyedikként feltűnik Szent István és Boldog Gizella méltóságos szobra a veszprémi vár bástyáján. Mindezek nemzeti örökségünknek, az ezeréves magyar államnak a jelképei. A Parlament, amit honfoglalásunk millenniumi ünnepére emelt az ország a Duna partján. Esztergom, ahol államalapító uralkodóink székhelyüket felállították. Tihany, aminek nevét magyar nyelvünk első írott dokumentuma őrzi. Végül Veszprém, a Királynék Városa az első magyar királyi párral, akik mindezeket megbonthatatlan csokorba kötik.

Zavartan kérem az olvasót, ne vádoljon engem pátoszos szavaimért – maga a történelem felelős ezért a hangnemért. Mert ha behunyt szemmel Szent Istvánra gondolunk, ugyan milyen képek villannak fel előttünk? Koronaörök négyszögében a Szentkorona, püspöksüvegek és díszmagyari dolmányok, süvegek és alabárdok között a Szent Jobb. A Himnuszt halljuk és az ősi egyházi éneket: Magyarok tündöklő csillaga! De meg tudjuk-e mondani, hogy nekünk, mai magyaroknak kicsoda Szent István király?

Hajlamosak vagyunk rá, hogy múltunkat, történelmünk széles folyamát két véglet szemüvegén át szemléljük. Hiszen ezt sugalmazza nemzeti himnuszunk is: egyfelől dicső aranykorok, megnyert harcok, kincsekkel gazdag földek, bölcs és munkás elődök, más felől szenvedések, vereségek, elnyomatás és ínség, árulás és balszerencse láncolata.

Ki volt hát az az ember, aki ennek a láncnak a szemeit kovácsolni kezdte? Honnan jött, milyen világban élt, és mit tekintett feladatának? És vajon egy évezred távolából kerülhetünk-e hozzá, az emberhez közelebb?

A hiteles középkori források szűkszavúak és számuk is csekély. De ha alapos vizsgálatukat kiegészítjük a történelmi háttér felvázolásával, a kiegészített képből szinte sugárzik István egyénisége.

Nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a kor, amikor a magyarság Közép-Európába érkezett, már évszázadok óta rendkívül viharos volt. Még dicsősége csúcsán állt a Római Birodalom, amikor határain túl már felzajdult a népek tengere. Nem tudni, pontosan honnan, de sokfelől kezdtek áramlani a népek a Birodalom felé. Migráció – mondhatnánk mai szóhasználattal. Jöttek a Balti tenger és a skandináv erdők felől, jöttek az Urál vidékéről és a messzi belső-ázsiai pusztákról, de jöttek Perzsiából és a sivatagokból is. A kettészakadt Rómának egyszerre mindenütt tüzet kellett oltania. Sőt, a kettészakadt birodalom két fele is egymás ellen fenekedett.

Ebben a háborús kaoszban az egykor kemény kézzel egységgé kovácsolt birodalom elemeire hullott szét. Sőt, az egyes elemek is belső meghasonlástól véreztek. Iskolapéldája volt ennek maga Róma, az egykori császárok, abban a korban pedig a pápák székvárosa, ahol sokszor maga a pápa sem volt biztonságban.

Ebben a viharban sodródott az árral Ázsia felől egyre nyugatabbra egy kicsiny népcsoport, akik maguk is több alomból verődtek össze, s szavaikat, szokásaikat összekeverve kapaszkodtak egymásba. Talán bizánci források említik őket legkorábban, köztük a gyakran hivatkozott Bíborbanszületett Konstantin császár. De az eredetmondák sokkal régebbi időkre is utalnak, amint azt megtudhatjuk Petthő Gergely *Rövid magyar kronika* című, 1753-ban kinyomtatott írásából: „Eleudnak felesége Enodbila alflzony álmában ezt látta vala: egy igen szép Saskesellő a fejét az ő kebelébe hajtotta, kinek nyugovásának gyönyörűségéből az ő méhéből egy nagy szép folyó Patak folyamék-ki, és nagy hévséggel egy idegen földre alá folya, holott meg-gyűlvén mind el-lepé az földet. Ez álmom felől az Scitiabéli jövendő mondók ezt magyarázák, hogy az ő magzattyából támadna oly fejedelem, ki Hunniából nagy néppel kimenne, és az Pannoniának kövér földét ífmét elfoglalná.” A régi források többnyire *türkökként* említik ezt a népet, de felbukkan az *ungr*, a *hun*, később a *magyeri* név is. Bizonyos, hogy különböző származású, gyökerű nomád népcsoportokból tömöttödtek. Mi már itt magyaroknak nevezhetjük őket: ők voltak a mi őselődeink. Lovas nomádok voltak, nyeregben éltek, lótenyésztés és zsákmányolás volt a kenyerük. Ragadta őket magával a zajló népfolyam, amit végül valami rejtélyes víznyelő fogadott magába: a kereszténnyé lett középkori Európa. Volt pedig ennek a nagy víznyelőnek egy még különösebb dolinkája, tölcsére is: a Kárpátok ölelte medence, ahol egykor a hunok vettek maguknak szállást, majd több más nép átvonulásával is dacolva az avarok telepedtek meg. A medence nyugati fele, a Dunától az Alpokig terjedő Pannónia már a római korban magas kultúra színhelye volt. A Bakony és Somogyország erdei, a Balaton, a Hanság és a Sárrét mocsarai között a városok, római erődítmények, utak és villa-gazdaságok, ahol szőlőt, gabonát termeltek, földrengések s háborúk ellenére részben túléltek a birodalom bukását, de az itt megragadt néptöredékek önálló államot nem teremtettek. Ezzel szemben a Dunától keletre fekvő sík vidék gyéresebb fűvű homokpusztákkal,

árvizes mocsarakkal talán még zordabb táj volt, megtelepedésre nem csábított. Tovább keletre a Bihari hegyeken, erdőkön túli területet, az egykori Dáciát pedig még vadabb őserdők, mocsarak borították. Nomád életmódra tehát a Kárpát-medence alig volt alkalmas. A hunok is csak harminc évet töltöttek a Tisza partján, az avarok pedig fokozatosan feladták nomád életmódjukat.

A Kárpátoktól keletre, Etelközben szállásozó magyarok ezt nyilván tudták. De Etelközben nem maradhattak, mert kelet felől egyre nőtt a besenyő veszély. Hanem tovább ugyan hová? Délen Bizánc felé útjukat állta a bolgár állam, azon túl pedig a hatalmas Bizánc. Északon a formálódó szláv népek, a csehek és lengyelek elődei sorakoztak fenyegetően. Nyugaton Nagy Károly utódai, a megerősödő német fejedelemségek, Lombardiában pedig a római múltban gyökerező városok alkottak szilárd védvonalat. A Kárpát-medence tehát voltaképpen zsákutca volt. A hétmagyar törzsszövetség előtt mégis csak ez az egy lehetőség maradt, még ha ezt akkor nem is látták tisztán: maguk alá gyűrni a Kárpát-medence védekezésére alig képes néptöredékeit, majd fokozatosan felhagyni nomád életmódjukkal, s betagozódni a keresztény Európába.

Ennek a nagy lépésnek az előkészítésére a magyarság száz évet kapott a sorsától. A 9-10. század fordulóján, vereséget szenvedve a bolgároktól és űzve a besenyőktől, a magyarság leereszkedett a Kárpátok hágóin, s Árpád vezérletével felosztotta a törzsek között a rendelkezésre álló területet. Forrásaink alig szólnak arról, az itt talált népek miként fogadták őket, ellenálltak-e. De úgy tűnik, elég simán ment a dolog.

A krónikák Krisztus születése után 896-ot írtak akkor.

A nomád magyar törzsek, bevonulva a Kárpát-medencébe egyelőre törzsenként folytatták korábbi életmódjukat. Zsákmányoló hadjáratokat vezettek a Balkánra és Nyugat-Európába is, két-három törzs szövetkezve a maga szakállára. Villámgyors támadásaikat rettegte Európa. A 955. évi augsburgi vereség után azonban végleg világossá vált, hogy ez tovább nem folytatható. Taksony nagyfejedelem, Árpád unokája, maga is alig tudott elmenekülni a csatatérről. Ő már bizonyára belátta, hogy Ázsiából jött népének európaivá kell válnia, de ezt a munkát már fiára, Gézára kellett hagynia.

A 10. század második fele nagyon izgalmas, de a magyarság számára kegyelmi időszaknak bizonyult. Európa sorsát ekkor sajátos ütközések és összecsengések formálták. Bizánc már túljutott hatalma csúcsán, de még nagyon erős volt, az új nyugati császárság viszont még csak most volt felemelkedőben. A népvándorlás hullámai lassan elcsitulnak, és terjedt a kereszténység Bulgáriától és Kijevtől Norvégiáig. (Szent királyok sorát is adta ez a kor Szent Vlagyimir-től Szent Olafig és Szent Henrikig.)

Bizáncban a vallás és az állam szorosan összefonódott, s ezt a szellemet oltották az újonnan létrejövő keleti államokba is. Nyugaton a formálódó német császárság azonban a pápától nyerte legitimációját, aki az itáliai belvillongások

közepette maga is bizonytalanul ült római trónusán. Így e két „társuralkodó” egymásra utalva mégis szinte állandó féltékeny küzdelemben állt egymással. A magyarság kegyelmi pillanata akkor következett be, mikor Gerbert d’Aurillac, korának elismerten tán legnagyobb tudósa II. Ottó császár udvarába került. Ott 995-től az ifjú III. Ottónak nevelője és tanácsadója lett, majd Ottó támogatásával 999-ben II. Szilveszter néven a pápai trónra lépett.

Ezenközben a magyar törzsek a zsákmányszerző hadjáratok kudarcai nyomán kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy életük beszűkült, és immár a Kárpát-medencében kell megélhetésükről gondoskodniuk. A törzsi keretek az új viszonyok között mind jobban meglazultak. Az ősi, sztyeppei hitvilág mellett a kereszténység már Levédiában sem volt ismeretlen előttük, de új hazájukban többnyire keresztény népek és államok közé kerültek, s az új hitet egyre több térítő hirdette nekik. A déli-délkeleti szállások népe mind gyakrabban találkozott a bizánci és az immár keresztény bolgár szomszédokkal. A Maros mentén és Erdélyben Ajtony és Gyula népe már bizánci templomokat és kolostorokat is épített.

972-ben Géza lett a magyar törzsek nagyfejedelme. Ő már kezdte tudatosan felmérni a körülményeket, s félig ösztönösen, félig tudatosan, de stratégiát is kidolgozott magának és népének. Fejedelemségének negyedszázada alatt igazi államférfinak bizonyult. Szuverén központi hatalmat akart kiépíteni nyugati frank mintára, de magyar hagyományokra alapozva és nem a császár vazallusaként. Ennek előfeltétele volt a kereszttség felvétele. Szándékát megüzente I. Ottó német-római császárnak, és kérésére a mainzi érsek már 972-ben elküldte térítőit. Szent Gallen-i Bruno atya áldásával fiával együtt ő maga is megkeresztelkedett, „megfogadván, hogy minden uralma alá vetett alattvalóját a keresztény hit szolgálatába állítja”. A kereszttségben az első vértanú tiszteletére mindketten az István nevet kapták.^[5]

Géza azonban még csak „ünnepi keresztény” volt. Elfogadta a krisztusi elveket, de nem feledte, nem adta fel az ősi puszta hitet sem. Ismeretes az anekdota, miszerint áldozott a régi és az új istennek is, mondván, elég gazdag ő arra. De még elgondolkodtatóbb talán, hogy a krónikák szemére vetik: „véres a keze”. Hajthatatlan akarátú és hirtelenharagú uralkodó volt, aki nem mélyedt el az új vallás tanításaiban. Felesége, Sarolt hasonlóképpen. Ám éppen hajthatatlanságuk volt a garancia, hogy végrehajtják a keresztény beilleszkedés szándékát. Ha tán nem is ők, majd a fiúk, István! (Érdekes, mennyire hasonlít ez Dávid és Salamon helyzetére.)

Géza tehát végleg felhagyott a közel s távolabbi szomszédok fosztogatásával. Békét kötött Bizánccal, szívesen látta a keleti egyházból érkező térítőket, de politikailag inkább a nyugati államokkal keresett kapcsolatot, és térítő papokat is tőlük kért. Nyugatra nyitásának látványos jele volt, hogy 973-ban követként tizenkét magyar főember jelent meg Quedlinburgban, I. Ottó császár előtt azon a birodalmi gyűlésen, amit akár a Német-Római Császárság megalapításának, de talán az első európai összhatalmi találkozóknak is tekinthetünk. Legjelentősebb

sikere azonban az volt, hogy 995-ben István fia számára megkérte s el is nyerte Civakodó Henrik bajor fejedelem leányának, a későbbi Szent II. Henrik császár húgának, Gizellának a kezét.

Ekkor lép a nagypolitika színpadára Gézafia Vajk, keresztény nevén István.

István 969-ben vagy 975-ben született. A pontos dátumot nem ismerjük, mert a kor embere ezt nem tartotta fontosnak, így hiteles egykorú források nem említik. A *Képes Krónikában*, melyet Kálti Márk 1360 körül készített Nagy Lajos király számára, ez áll: „Geycha az Úr megtestesülésének 969. évében isteni jóslattól intve – mint az meg van írva Boldog István király legendájában – Gyula leányától, Sarolttól Szent István királyt nemzette.” Más források viszont 975-öt jelölik meg a születés évének. Számos véleményt és Szent István életének későbbi eseményeit is mérlegelve Jákli István az előbbi adatot tartja valószínűbbnek.^[7]

Első éveiben a kisfiút édesanyja bizonyára bajor szokások szerint dédelgette, kissé felcseperedvén azonban egyre komolyabb és gondosabb nevelésben, oktatásban részesült. Az előkelő s különösen a fejedelmi ifjak kezdetben játékok, majd sportszerű gyakorlatok és vadászatok révén már igen korán elsajátították a hadviseléshez szükséges ismeretek alapjait. Emellett pedig elsősorban vallásos oktatásban részesültek. A gyermek Istvánt jeles magyar urak és német lovagok ismertették meg a két nemzet katonai hagyományaival, vallásos neveléséről pedig tudós nyugati és keleti papok gondoskodtak Brunó atya és Szent Adalbert prágai püspök irányításával vagy legalábbis elvei szerint.

Az előzőekben már említettük, hogy Európa korszakváltó időket élt. Igaz ez vallási értelemben is. A Frank Birodalom összeomlása után az egyház egyre jobban elvilágiasodott és a feudális anarchia fogságába került. A 10. század vége felé a helyzetet még tovább élezte a pápaság és császárság egyre feszültebb viszonya. Az egyház és a kolostorok életének megújítására, az „Ora et labora!” bencés hagyományok felélesztésére bontakozott ki a burgundiai és lotaringiai kolostorokban (Cluny, Sankt Gallen, Gorze stb.) az a mozgalom, amely a feudális függés felszámolására, valamint a kolostorokban a fegyelem és istenfélő életforma visszaállítására törekedett. Összefonódott ez a szellem a keleti és északi pogány népek megtérítésének szándékával is. Ezt a szellemet képviselték a magyar fejedelmi udvarba a térítés szándékával érkező papok és szerzetesek, így tehát ez a szellem határozta meg István vallásos nevelését is.

Bizonyos, hogy a fiatal fejedelem tudott magyarul, latinul és németül, de talán görögül is, mégpedig nemcsak társalogni, de olvasni, sőt írni is. Az Üdvözítő „a katolikus hit igazsága szerint kiművelve a nép megnyerésére alkalmassá tette. István Esztergom városában született, s már gyermekkorában teljességgel átítatta a grammatika tudománya” – olvashatjuk a *Kisebbik legendában*. El-sajátította a retorika művészetét és a história alapelemeit is. Ez persze ókori történelem volt, de segítséget nyújtott az egykorú Európában való tájékozódáshoz is. Jákli István azt is bizonyosra veszi, hogy jártasságot szerzett mind a keresztény,

mind a népi zenében is. „Műveltségének évezredek mélységében gyökeredző alapjai az anyja, majd apja udvartartásának szolgáló környezetben keresendők. Ezeket a gyökereket sohasem tagadta meg, közvetlenül vagy áttételesen, Európával ötvöződve ma is élnek.” Mindezt akkor tudjuk igazán értékelni, ha meggondoljuk, hogy az egykorú uralkodók többsége olvasni-írni sem tudott. Istvánt nevelői arra tanították, hogy „tekintet nélkül rangjára és társadalmi helyzetére, szociális állapotára, ő mindenkinek mindene legyen, azaz becsülje meg embertársait”. Gorze fennen hirdeti: „Senki sem nemes, hacsak nem az erények teszik nemessé.”^[7]

István személyes kapcsolata Szent Adalberttel valószínűleg csak rövid időre terjedt ki, de a nagy térítő hatása egész életét meghatározta. Ezt bizonyítja az is, hogy királyként a Boldogságos Szűz mellett az ő tiszteletére építtette az esztergomi bazilikát, országának legfőbb szentélyét.

De vajon mi magyarázza legtisztább személyes vonzalmát a Szűzanyához?

Máig él ez a vonzalom a népi vallásosságban. Ateista világunkban mikor fordulunk mégis a túlvilági hatalmak felé? Az élet három nagy tisztessége során, a születés, házasság és temetés szertartásaiban. Jáklí István bizonyos abban, hogy István szüleinek hite még élő volt az ősi magyar istennő, „a születésnél láthatatlanul jelen lévő Boldogasszony” segítségével. Sarolt feltehetően még a tűzhely közelében hozta világra gyermekét. S a magyar nép – talán éppen Szent István vallásos hitébe gyökerezve – így vitte át ősei tiszteletét Istenszülő Mária személyére. A megmagyarosodó liturgia kiszorította a sztyeppi kultúrát, de annak számos elemét mintegy „átöltöztetve” megőrizte. Erdélyi Zsuzsanna, Bálint Sándor, Kallós Zoltán és többi néprajzosunk bizonyítja ezt. Jáklí István úgy látja, hogy miután a liturgia egész Európában átszötte a mindennapokat, ez a hatás Magyarországra is áterjedt. Az imádságok és énekek az általános műveltségnek is terjesztői voltak. Ez szorította ki a pogány szokásokat minden elnyomó intézkedésnél hatásosabban. Így lett vallásunk, hitvilágunk magyar hit. Ez a kulturális hatás indította Istvánt is arra, hogy francia és német mintára – amint a Nagyobb legenda írja – „a királyi székvárosban, melyet Fehérvárnak mondanak, ugyanezen Szűz dicsőségére és nevére híres és hatalmas, csodálatos mívű bazilikát kezde építtetni.”^[7]

995-ben tehát István feleségül vette a bajor herceg leányát, a mintegy 15 éves Gizellát. A bajor Scheyern apátságban fennmaradt hagyomány szerint a szertartást a helybéli kastélyban tartották, és Szent Adalbert adta össze őket. A fiatal pár díszes menetben tért meg a magyarok országába. (Egyesek szerint a Niebelung-mondában ez a díszmenet szolgált mintául Krimhilda Eteléhez vezető utazásának leírásához.)

997-ben meghalt Géza fejedelem. Istvánt a korábban hűségére megesketett főemberek a nagyfejedelem pajzsára emelték. A régi rend és szokások gyökerei azonban mélyre nyúltak. Azok hívei fegyverrel kívánták a nemzetség legidősebb tagjának utódlási jogát érvényesíteni. A fiatal nagyfejedelem nem habozott,

és idősebb rokona fölött Veszprém közelében, a sólyi mezőn fényes és döntő győzelmet aratott. Üzenete minden magyar törzs számára érthető volt: egyed-uralkodónak tekinti magát és nem tűr ellentmondást!

Meg kell itt jegyeznünk, hogy az egykorú vagy viszonylag közeli források Koppány nevét és további sorsát nem említik. Neve először 1282-ben Kézai Simon *Gestájában* bukkan fel, a sokat emlegetett felnégyelést pedig száz évvel később a *Képes Krónika* említi először. Ebből sarjadtak a későbbi legendák. István tehát a sólyi győzelemmel nem tett mást, mint ami meggyőződése szerint kötelessége volt. Ezzel pedig elérte, hogy a magyar királyság Európában legitim és egyenrangú hatalom lett. Később jöhettek trónviszályok, lázadások, tatárjárás, de az ország és állam léte és egysége 500 éven át, egészen az oszmán-törökök világhódító inváziójáig biztonságban volt. És ha csonkán is, ha sok vész és viszály között is, de mindmáig fennáll.

Istvánnak szándékai teljesítéséhez új erőttöbbletet adott a történelem kegyelmi pillanata. 998-ban a mindössze 18 éves III. Ottó császár Rómába érkezett. Kíséretében ott volt szeretett nevelője, a 60 éves Gerbert d'Aurillac is, aki, mikor V. Gergely pápa egy évvel később meghalt, a császár akaratának megfelelően II. Szilveszter néven elfoglalta a pápai trónt. Íme, a pápa és a császár, mint nevelő s tanítvány, e történelmi pillanatban mindenben egyet akart.

Az augsburgi nagy csatavesztés óta a magyarok békében éltek a szomszédos német birodalommal. 973-ban I. Ottó megegyezésre jutott Bizánccal, s tudomásul vette a mindkét birodalomtól független magyar fejedelemséget is. Fia is ezt a politikát folytatta. Mikor tehát a félelemmel és várakozásokkal teljes 1000. évben Rómában megjelentek István nagyfejedelem követei, hogy uralkodójuk számára elnyerjék a pápa támogatását, III. Ottó sugalmazására vagy egyetértésével (?) a pápa elküldte „az apostoli áldás levelét” és a kért koronát.

Miként jutott István erre a lépésre?

Petthő Gergely *Rövid magyar kronikája* erről nagyon röviden ír: „Sent ISTVÁN a' Geífa Herczegnek fia első Magyar Orfzági kerefztyén Király ez üdőben válaftaték Királyá. Enek a' hetedik Benedek Pápa küldé Angyali jelenésből egy Coronát, mellyet mind e' napig Angyali Coronának hívunk. Ezzel azért meg-Coronázták ötet a' Királyságra. 1001 ełztendőben.” – A valóság azonban ettől bonyolultabb és némileg más volt.

A törzsi szervezet már Augsburg után felbomlóban volt. Helyette Géza belpolitikája már a törzsek összekovácsolását szolgálta, olyannyira, hogy helyelközzel már ő is használta a „rex”, illetve a „kraj” titulust. Ugyanígy tett István is, de ez még nem volt igazi királyság. Vértessaljai László így foglalta össze: „Szent István szülei, Géza és Sarolt egy olyan országot hagytak fiukra, mely nagyságában, erejében megállta ugyan a helyét a többi korabeli nemzet között, de hiányzott belőle az európai keresztény-államjogi elvárásoknak megfelelő *dignitas et auctoritas*, azaz az elismert méltóság és tekintély. Ezt ugyan nem lehetett karddal vagy pénzzel megszerezni, ellenben beilleszkedhetett abba az európai királyeszmébe, melynek alapja a *Rex Dei Gratia*, azaz az Isten kegyelméből

való király.” A római küldöttség révén István – mintegy fejet hajtva – jelezni kívánta, hogy szuverén magyar egyeduralkodóként jelentkezik népével együtt bebocsátásra a keresztény európai népek közösségébe. Ennek formális elismerését pedig az jelentette, ha valamely arra méltó hatalom koronájával ő megkoronáztatik. Mivel azonban a két vetélkedő birodalom egyikébe sem kívánt, s nem is kényszerült betagozódni, kérelmét ím a pápa elé terjesztette.

A két hatalmas birodalom között szuverénként az új évezred első napján ekként született meg a Magyar Királyság. (Amely élni fog 945 éven át! Hogy majd köztársaságként éljen tovább.)^[1]

István miután így megszerezte a szükséges felhatalmazást és a biztonsági garanciákat, hozzáláthatott országa megszervezéséhez. Hiszen a magyarok országa most már hite és a jog szerint az ő saját országa volt. A középkori keresztény gondolkodás ugyanis a királyi hatalmat magától Istentől eredeztette. A „Dei gratia rex” formula szinte kézzel foghatóan sugallotta, hogy a király egyenesen Isten kegyelméből nyerte méltóságát és hatalmát, s aki ennek ellenáll, magával Istennel tusakodik. Ez a felhatalmazás tehát nemcsak a külső támadásokkal, de minden belföldi ellenállással szemben is jogbiztonságot nyújtott.

Volt azonban egy másik vetülete is a királyi méltóság elnyerésének. Az ország nagyjai között István előtt is sokan voltak, akik felvették a keresztiséget. Ezek azonban – Gézához hasonlóan – többnyire csak egy új rituálét láttak az új vallásban, afféle társadalmi érintkezési módot. István volt az első, aki felismerte, hogy az új vallás új embertípust: nemcsak új életmódot, hanem valóban új életet jelent. Ezért királyi hatalmát nem csupán az egyházi szervezet kiépítéséhez szükséges eszköznek tekintette, hanem a „rex et sacerdos” egysége jegyében valóságos papi hivatásnak is. Meggyőződésévé lett, hogy neki országa és népe első és legfőbb térítőjének, Isten előtt pedig kiengesztelőjének kell lennie.

Harmincéves lehetett ekkor. Ettől kezdve minden ténykedését ez a hit és ez a kettős kötelezettség hatotta át.

Amint a 15. században keletkezett Esztergomi Antifonálé írja (Sík Sándor fordításában):

Boldog férfi: juhakolba
Cipeli a párducot,
Vad oroszlánt felkarolva
Jászol mellé állított.
Kér is, ád is, fenyeget is,
Hívja, vonja, kergeti,
Gonoszat is, szelídet is:
Krisztusban megszenteli.

De itt van a gyökere annak is, hogy a népdalénekes Ferencz Éva Szent István lemezén napjainkban is „kezet fog az egyházi, az úgy nevezett magas kultúra

és a néphagyomány, hiszen István király emléke mindegyikben él tovább, egymásra is hatva.”

Szinte közhelyként emlegetjük, hogy Géza és István alapította és szervezte meg a magyar államot. De mit is jelentett ez a gyakorlatban?

Kristó Gyula ezt úgy foglalja össze, hogy „az állam erőszakszervezet, amely területi alapon épül fel, s a társadalomban kialakult vagyoni és jogi egyenlőtlenség megerősítésére, fenntartására szolgál.”

Mai szemmel nézve, mai fejjel gondolkozva nagyon érdekes, hogy István milyen sajátosan alkalmazta az európai gyakorlatból megismert megoldásokat és példákat, mindig mérlegelve a magyar sajátosságokat és körülményeket. Napjainkban, mikor a világ globalizációja, valamint a lokalitás és szubszidiaritás mezsgyéjén szalozunk, hányszor halljuk a „demokrácia-export”, a „jogállamiság” vagy az „emberi jogok” definiálatlan varázsigéjét! István azonban minden ehhez hasonló ötletet, javaslatot, példát gondosan megfontolt, s csak annyit fogadott el belőle, amennyit helyesnek látott. Úgy tűnik, többnyire igaza lett.

Példának kínálkozik a fokozatosság elve.

Mikor apja örökébe lépett, s ez ellen Koppány azonnal fegyveresen tiltakozott, István nem habozott, hanem azonnal megadta a kérésre várható választ. Gyula és Ajtony „alternatív országlását” azonban még sokáig eltűrte: hagyta megérni rá az időt! Sőt, sőt, a honfoglaló vezérektől származó Aba Sámuel semlegesítéséről is gondoskodott, nádorként maga mellé állítva őt. A lassan érő időt pedig fontosabb és sürgetőbb feladatokra használta fel. Meg kellett szerveznie az egyházi és világi szervezetet és igazgatást, mégpedig egymással összefüggésben, összhangban. Összesen tíz püspökséget alapított, melyek közül Esztergom érseki rangot kapott. Ezzel megakadályozta, hogy a magyar egyház német érsek fennhatósága alá kerüljön. Alapított öt bencés apátságot is, lerakva ezzel az oktatás és az írásbeliség alapjait. A világi közigazgatás a várispánságok (comitatus) rendszerére épült. Egy-egy körülhatárolt terület – központjában a megerősített hellyel, a várral – közigazgatási, katonai, gazdasági, és igazgatszolgáltatási egységként vármegyét alkotott. A vármegye élére a király ispánt nevezett ki, akinek hatalma a vármegyében élő szabadokra és szolgákra is kiterjedt, közvetlen alárendeltjei pedig a várnépek, várjobbágyok voltak. A jövedelmek 1/3–2/3 arányban oszlottak meg az ispán és a király között. A püspökségekhez hasonlóan ez is nyugati mintára épült fel, csak hogy itt a várispánság nem vált örökölhető és szuverén grófsággá, hanem szigorúan a királyhoz fűzte személyes viszony. Az ispánokat a király tetszése szerint váltotta-cserélte saját céljai és azok hírsége szerint.

Vallási téren hasonló területi rendszert alkottak a püspökségek.

A rendszer bevezetésére és megszilárdítására természetesen sok időre volt szükség. Prohászka Ottokár ugyan azt ünnepli, hogy „Szent Istvánban a középkori mély, alázatos kereszténység lépett föl a magyar történelem színterére”, s ez bizonyára igaz azokra, akik – mint maga István is – szívvel-lélekkel keresz-

tényekké lettek. De a nomád szabadsághoz szokott népcsoportok nehezen vették be, szokták meg a „rendet”. Balanyi György írja: „Nagy időnek, évtizedeknek kellett elmúlnia, míg az egész nép Krisztus édes és könnyű igájába hajtotta kemény nyakát.” Nos, Wass Albert ezt még másabbul látta. *Kard és kasza* című családtörténeti regényében példázza, hogy az erdélyi Mezőségen bizony még Imre király (1173–1196) idejében is sokan éltek a sámánok hitében. István bizonyára tudta ezt.

Az állam- és egyházigazgatás rendjének megszervezéséhez jelentős építkezésekre is szükség volt. A nomád népek sátorban éltek, nem építkeztek. Az új rendhez viszont várakat és templomokat kellett építeni. A püspökök és a kisebb-nagyobb templomok papjai számára is illő lakóhelyre volt szükség. Ezek még nem olyan épületek voltak, amelyet mai fejjel elképzelünk, sokszor éppen csak néhány borona- vagy vert fal és nádtető alkotta a templomot, a kolostort, s a várak sem jelentettek többet, mint egy lakótornyot, amit karókkal erősített sánc és árok övezett. De az írott források és a régészet igazolja, hogy például a fehérvári bazilika mai mérték szerint is gigantikus építmény lehetett.

A király az új rendet fizikai erővel és írott törvényekkel bátyázta körül. Fizikai erőként saját törzsének katonai ereje nem volt elégséges. Erős támaszt jelentettek a Gizella kíséretében, majd később hívásra és saját elhatározásból érkező nyugati lovagok, akik új fegyvereket, új harcmódot hoztak, és sok esetben jelentős létszámú csatlós csapatokat is. Ezek már Koppány ellen bebizonyították hűségüket és rátermettségüket. István másik fegyveres támasza *varég* (viking) vagy *rusz* testőrsége volt, akiket a Don vidékéről toborzott. Ők mai szóval a király zsoldosai voltak, s idegen nyelvűek lévén nem is igen tudtak mással, mint urukkal s egymással kapcsolatot tartani. Érthető, ha a megfegyvelmezendő szabad magyarok ezt nyakas ellenszenvvel fogadták, s ez az ellenszenv az „idegenekkel szemben” még évszázadokkal később is fel-felparázslott. A vármegye rendszer kiépültével aztán ez a fegyveres erő a vármegyék vitézi erejével bővült. Ők már magyarok voltak, de *többé már nem szabad-magyarok!*

Emlékezzünk rá, hogy a keletről érkező magyarok új országába 907-ben a Keleti Frank Királyság hadai törtek be, hogy az ázsiai jövevényeket kiűzzék vagy meghódíttassák. Ám a pozsonyi csatában csúfos vereséget szenvedtek. Az ezt követő évszázadban – még a súlyos augsburgi vereség után sem – 1030-ig keresztény fegyveres erő nem tört az országra. S mikor 1030-ban II. Konrád császár megkísérelte, hogy István királyt vazallusává tegye, ő is kudarcot vallott. A keletről jövő besenyő támadásokat ugyancsak sikerült rendre elhárítani. A magyar fejedelemség, majd István királysága tehát a külső fenyegetésekkel szemben kellő erőt mutatott fel, István fegyverei pedig központi hatalmát is szilárdan őrizték.

Az írott törvények hasonlóan kemények voltak.

A nomád magyarságnak valószínűleg nem volt írásbelisége, nem voltak írott törvényeik sem. Az évszázadok napi gyakorlata azonban kiérlelt egy szigorú,

de következetes és a korhoz képest emberséges szokásrendet, aminek betartásáról a közösség és annak vezetői, a törzsfők és a vének gondoskodtak. A korabeli nyugat-európai országokban azonban fejlett volt az írásbeliség, és római hagyományok szerint az életet írott törvények szabályozták. Kézenfekvő, hogy kancelláriai tapasztalatokkal rendelkező munkatársai segítségével István is elhatározta hasonló törvénykönyv létrehozását.

Szilágyi Sándor, a 19. század jeles történésze írta:

„Egyházi tekintetben, midőn a törvény egész természete szerint általános, a céllal együtt átvehetők a célhoz vezető eszközök is. Az egyház berendezésére vonatkozó rendelkezések gyakran szószerint megegyeznek más országok hasonló törvényeivel. Világi tekintetben ellenben nem téveszthető szem elől a nemzetek különossége: »mert ki fogja a latinokat görög, a görögöket meg latin törvények szerint igazgatni«. Úgy az intézkedés célját, mint a végrehajtás módját illetőleg tehát történeti szempontból kétségtelenül a világi tartalmú törvényeké az elsőség, mert csak belőlük tanuljuk meg azokat a gazdasági, katonai, igazságszolgáltatási állapotokat, melyek Magyarországot szomszédjaitól megkülönböztették, akkor is, midőn hozzájuk leginkább közeledett.”

Másrészt viszont – amint Zlinszky János kiemeli – ebben is türelem, fokoza-tosság jellemezte. Nem módosította, amit nem kellett, s így újításai szerencsésen megértésre találtak népe nyitott és türelmes szemléletében. Rendi előjogokat élvező hűbéri réteg nem települt rá a szabad magyarokra. Megmaradt az uralkodó kiválasztására vonatkozó joguk is – hiszen még Mátyást is „a Duna jegén választották királlyá” –, és megmaradt az uralkodó együttműködése a törzsi vezetőkkel is a királyi tanácsban. „Noha sokan úgy vélik, hogy a szent király a régi rendből semmit sem akart meghagyni, úgy tűnik, hogy épp a személyes szabadság és az osztott hatalom régi rendjének megtartása tette Szent István államát és törvényeit nemzete számára elfogadhatóvá” – véli Zlinszky János.

Szent István törvénykönyve különös módon valójában két önálló részből, az Intelmekből és a Törvényekből áll össze egységes egésszé.

Az Intelmek eredetileg fiához és trónörökösehez, Imre herceghez szóltak, s a korabeli nyugati minták, a „királytükörök” nyomán az uralkodás módszertanát foglalták össze számára. Alaposabban megvizsgálva azonban azt látjuk, hogy ez a kis könyvecske egyúttal egy megfontolt és önmagával szemben is nagyon igényes uralkodó politikai filozófiája, egyúttal végrendelete is. Ezek az elmélkedő szentenciák, útmutatások adják meg a pontokba, „paragrafusokba” szedett törvények társadalmi-politikai hátterét, indoklását. Különösen értékesé teszi az Intelmeket a hangnem és az a szinte plasztikus szülői szeretet, ami belőle sugárzik. Feltehető, hogy az egész mű nem Szent István saját keze munkája, de bizonyos, hogy lejegyzőjét – Gellért? Asztrik? – folyamatosan instruálta, esetleg belejavított a szövegbe, és személyes utalásokkal tette közvetlenné. Talán azt is mondhatjuk, hogy Szent István itt az első magyar író szerepében lép elénk.

Maga a törvénykönyv rövid bevezetővel kezdődik. Ebben a király kiemeli, hogy „minden nép saját törvényeit használja”, ő maga pedig „Isten akaratából

kormányozza államát”. A törvények első része az egyházi javak és személyek jogállásáról és kötelességeiről szól, egyetértésben a világi renddel. A következő a magán- és királyi javakról intézkedik. Számos pont szabályozza a vallási kötelességeket. A Tízparancsolat második része nyomán, de nyilvánvalóan a társadalom életének konkrét szükségletei szerint részletes szabályok és szankciók foglalkoznak az emberölés különböző eseteivel, a hamis vád és hamis tanúság bűnével, a lányrablás, házasságszegés és paráznaság változataival. Külön pontok szólnak a lopásról, a gyűjtogatásról, a rágalmazásról, a szabadok és szolgák jogairól, az özvegyekről és árvákról való gondoskodásról és az öröklésről. Előírja, hogy „tíz falu építsen egy templomot” szálláshellyel, lóval, szolgálával stb., és azt is, hogy „ha valaki a király vagy az ország ellen összeesküszik, ne leljen menedékre az egyháznál. [...] közösiítsék ki, és valamennyi hívő közösségtől fosszák meg”.

Az egyes törvénytörvénypontokhoz a király szigorú, sőt mai szemmel kegyetlen szankciókat is kapcsolt, de Zlinszky azt is kiemeli, hogy „törvényei szelídebbek, mint más országokéi. Többször is enyhébben bünteti a szegényeket, kezdetben enyhébb büntetést alkalmaz, nevelő célzattal hozza normáit.” Szent Ágoston *Civitas Dei* című értekezésében azt írja: „Boldognak azokat a fejedelmeket mondhatjuk, akik a megtorlásban késedelmesek, de könnyen megbocsájtanak; akik ezt a megtorlást az állam kormányzásából és védelméből fakadó szükségnek tekintik, de nem az ellentétekből fakadó gyűlölet kiélésére használják fel.” Iza-jás próféta is így szól: „Az Úr arra vár, hogy irgalmazzon nektek, és fölkel, hogy könyörüljön rajtatok. Mert igazságos Isten az Úr: boldogok mind, akik benne bíznak” (Iz 30,18). Hartvik püspök, Szent István legendájának írója is ebből kiindulva méltatja Szent István szigorát.

E szigort a ma embere hajlamos barbárságnak minősíteni, elsősorban Koppány felnégyelésén megbotránkozva. De – még ha valóban úgy történt is – fontoljuk meg a kort és az adott körülményeket! Hasonló ítélet a középkorban nem volt szokatlan. Gondoljunk a keresztény vértanúk halálnemeire! Koppány esetében azonban már csak egy holttestről volt szó. S az üzenet, amit csonkjai közvetítettek, egy kürtös hírnök szavára vagy egy pecsétetes levéllel aligha érték volna el a szükséges hatást. Másrészt élő emberek esetében István sokkal szelídebb volt. Példa erre, ahogyan futni hagyta anyja legyőzött bátyját, az erdélyi Gyulát, sőt utána küldte feleségét és gyermekeit is. Thietmar merseburgi püspök (975–1018) csodálkozva állapította meg: „Sohase hallottam, hogy valaki így kímélte volna a legyőzöttet.” A gyér források adatait mérlegelve tán azt is mondhatjuk, hogy viszonylag emberségesen bánt az ellene összeesküvést szövő Vazullal is. Életét meghagyva csupán alkalmatlanná tette az uralkodásra, fiait pedig menekülni hagyta, noha mások hasonló esetben a vétkes írmagját is kiirtották volna.

A törvényekre alapozott kormányzás fontos eszköze volt a „tanács”. Szent István király az Intelmek 4. pontjában külön figyelmeztet a főemberek és ispánok mint

a hatalom díszének megbecsülésére. Ők „a királyság védőbástyái, a gyengék védelmezői, az ellenség visszaverői. [...] Harcoljanak az érdekedben, ne pedig szolgáljanak neked.” A 7. pontban pedig a tanács fontosságát ecseteli. Ez „teszi a királyt királlyá, [...] védi meg a hazát, [...] nevezi néven a barátokat, szilárdítja meg a közösségeket...” A király tehát, ha „Dei gratias” korlátlan egyeduralkodó is, főembereire és a tanácsra támaszkodva tudja összefogni országát és népét. Ezért a király – vallotta István tetteiben is – mindig nyitva tartja udvarát, ajtaját a hozzá forduló panaszosok, kérelmezők, vendégek előtt. Ha valaki, ő megtalálta a módját, hogy a hozzá fordulókat megsegítve ő maga is mindig gazdagodjék.

Van azonban a 4. fejezetnek egy tán még fontosabb része. „Vésd emlékeztetdbe – írja fiának –, hogy mindnyájuk fölött indulat, dölýf és gyűlölség nélkül, békességben, lélekben alázatosan és szelíden kell uralkodnod, mivel emberi méltóságát illetően mindenki egyenlő, és semmi sem emel fel annyira, mint az alázatosság, és semmi sem sújt annyira porba, mint a dölýf és viszálykodás.” (Íme, az intelem akár mai demokratikusan választott politikusaink számára is!) Szent István maga kerülte is a viszálykodást egész életében. Külső országok meghódítására soha nem tört, s belföldön is csak a trón tekintélyét védte, ha valaki ellene fordult. Ez mondatja Jákli Istvánnal, hogy „az első magyar király megérdemli a béke fejedelme címet. [...] A pax fogalma egyesíti a lélek nyugalalmát s a szív jóságát egyfelől, a kormányzás rendjét és bölcsességét másfelől.”

Ez a szemlélet jellemezte és vezette őt egész életében. Úgy tudjuk, mindig komoly volt, tréfálkozásról, mulatozásról nem szól semmi forrás. Érthető: kora gyermekségétől a keresztény király feladataira készült, abban a meggyőződésben, hogy Isten minden tettét látja és számon tartja. Istenhitének két oszlopa a kötelesség és a szeretet volt. De öregkorára a mozgékony, mindig tevékeny István megcsöndesedett. Imre fia halála mintha kioltott volna benne valami lángot. Hatvanéves volt. Lassan a betegségek, a magafélék jellegzetes köszvénye és más bajok is egyre jobban elhatalmasodtak rajta. Nem tudhatjuk, mi nehezedett a lelkére jobban, szeretett fia elvesztése vagy utódlásának gondja. Nyolc évig küzdött lelke a kettős teherrel. Bizonyára hitte, hogy fia méltó helyet kap a mennyei kórusban, de bölcsességét ismerve föltételezhetjük, hogy mikor végül unokaöccsét, Orseolo Pétert jelölte utódjának, nehezen jutott erre a döntésre. Tudnia kellett, hogy Péter nem áll biztosan az emberség sziklaszirtjén. Ezt igazolja az is, hogy halálos ágyán koronáját és országát a Boldogságos Szent Szűz oltalmába ajánlotta.

Hartvik győri püspök Kálmán király idejében erről így emlékezik meg: „Mikor már nem volt kétséges halálának hamari napja, előszólította a püspököket és palotájának Krisztus nevét dicsőítő nagyjait. Először megtárgyalta velük, hogy kit választanak helyette királynak, majd atyailag intette őket, hogy [...] mindenekelőtt a kereszténység zsenge ültetvényén csöszködjenek. E szavak után kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: »Ég királynője, e világ jeles újjászerzője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel,

papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nekik utolsó istenhozzádot mondva lelkemet kezedbe ajánlom.«” Ennek utána „Isten kedveltje a lelki szentség kenetét felvette, mi urunk Jézus Krisztus testének-vérének útravalójával felüdített szent lelkét [...] az Örök Szűz s a szent angyalok kezébe letette, hogy az el nem múló égi boldogság nyugalma vezessék.”^[14]

Erre az eseményre emlékezünk, mikor a Boldogasszony Anyánk kezdetű gyönyörű himnuszt énekeljük. Ezért mondjuk hazánkat Mária országának. Tudjuk ugyan, hogy más népek is az ő védő palástja alatt tudják magukat. (Az osztrákok és németek a törökök fölötti 1683. évi bécsi győzelemért, a lengyelek a svédeken aratott 1655-ös diadalért, a franciák a Százéves háborúban Jeanne d’Arc dicsőséges hadjáratáért ünneplik patronájukként Szűz Máriát.) Ezek az események azonban mind több száz évvel később történtek, így a nagyszerű gondolat elsőbbsége mindenképpen Szent István királyunkat illeti meg.

Szent István tekintélye már a maga korában is messze túlterjedt országa határain. Levelezésben állt korának szinte minden fejedelmével és a keresztény Európa vallási vezetőivel, a pápákkal, császárokkal és Odilo Cluny-i apáttal is, aki korának szinte állócsillaga volt. Gazdag adományokkal támogatta a külföldi egyházakat is. Rómában, Jeruzsálemben, Konstantinápolyban és talán Ravennában is építtetett zarándokházakat, templomokat, s amikor 1020-ban leégett Chartres katedrálisa, újjáépítését István gazdag adománnyal támogatta. Tekintélyét a mai napig bizonyítja a híres bambergi lovas, az a 13. századi szobor, amely a néphagyomány szerint őt ábrázolja.

István és Magyarország az európai politikának is jelentős tényezője volt. Miután a három Ottó császár álma az univerzális európai államról megghiúsult, Szent István királysága alapozta meg az európai egyensúlyt birodalmak, egyházi és világi hatalmak örökös vetélkedésében. Fontos szerepe volt abban is, hogy a nyugati országok „fölös energiái” a szentföldi zarándoklatokban és a keresztes háborúkban túlcsoordulhassanak. A jeles történész, Gombos F. Albin kimutatása szerint „Szent István királyunkról 1526-ig körülbelül ötszáz külföldi író emlékezik meg”, mind elismeréssel, bántó, kisebbitő szó nélkül. 1083-ban történő szentté avatása csupán törvényesítette azt a rangot, amit a hazai és külföldi közvélemény előtt már életében kiérdemelt. Alakja élő néphagyomány. Ez a megítélés mindmáig eleven, amit 1988-ban, halálának 950. évfordulóján igazoltak az ünnepi szónok, Glatz Ferenc szavai: „Istvánt kiiktattuk a magyar történelemből mint szent királyt, de ha erről elfeledkezünk, hiába csalogatjuk vissza szociálpolitikusként, elveszítjük személyisége megértésének kulcsát: alakja óhatatlanul anakronisztikussá torzul, megfosztva legjellemzőbb vonásaitól.”

A gráci *Codex Albansensis* tanúsítja, hogy a 11-12. század fordulójától kezdve az egyik legfőbb pedagógiai példaként, nevelési eszményként Szent Istvánt állították a tanulók elé. „A kor nevelői világosan látták – írja Jákli István –, hogy Szent István egyéniségének egységében az erőskező és kemény, a békeszerető

és igazságos, valamint a jámbor és irgalmas jellemvonások kiegészítik egymást; ötvöztük tette őt képessé az ezeréves mű véghezvitelére. Mint követendő példa, mindenki számára a lehetőségek szinte kimeríthetetlen tárházát jelenti.” Elgondolkodva ezen tegyük hozzá: mind a mai napig!

IRODALOM

- 1 *Döri kézíratos énekgyűjtemény* (1763–1774).
- 2 *Rövid magyar kronika sok rendbéli fő historiás könyvekből Petthő Gergelytől.* Kassa, 1753.
- 3 Kristó Gyula: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok.* Bp., 1996, Kossuth Könyvkiadó.
- 4 *A magyar nemzet története.* Főszerkesztő: Szilágyi Sándor. Bp., 1898, Atheneum.
- 5 Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza.* 1917. Bp., 1988, Újságüzem.
- 6 Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában.* Bp., 1977, Panoráma.
- 7 Jákli István: *Szent István az ember.* Bp., 1996, Bethlen Gábor Kiadó.
- 8 Szent István király Kis és Nagy Legendája (Wikipedia).
- 9 <https://www.origo.hu/tudomany/2018/01/az-egykoru-forrasok-nemhogya-felnegyelest-de-meg-a-lazado-vezer-nevet-sem-emitik-meg>
- 10 Magyar Kurír – <https://www.magyarkurir.hu/hirek/szent-istvan-kiraly-felkenese-es-megkoronazasa-liturgia-tukreben> (Vértessaljai László SJ).
- 11 Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-ház uralkodói.* Bp., 1996, I. P. C. Könyvek Kiadó.
- 12 *Emlékkönyv Szent Imre herceg születésének 1000. évfordulójára.* Bp., 2007, Szent István Társulat.
- 13 *Szent István király Intelmei és Törvényei.* Zlinszky János előszavával. Bp., 2003, Szent István Társulat.
- 14 Szent István király legendája Hartvik püspöktől (12. század eleje). In Erdélyi Zsuzsanna: *Múltunk íratlan lírája – „Oh, Szent István”.* Pozsony, 2015, Kalligram, 859, továbbá Wikipedia.
- 15 Bogyay Tamás: *Stephanus Rex.* Bp., 1988, Ecclesia.
- 16 Kristó Gyula: Az Árpád dinasztia szentjei és legendáik. In *Tanulmányok az Árpád-korról.* Bp., 1983, Magvető.